

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Ιστορίας μέριμνα

Τιμητικός τόμος στον καθηγητή
ΓΕΩΡΓΙΟ Ν. ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ

A1

ΑΘΗΝΑ 2011

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ιστορίας μέριμνα

Τιμητικός τόμος στον καθηγητή
ΓΕΩΡΓΙΟ Ν. ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ

A₁

ΑΘΗΝΑ 2011

© 2011, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΤΙΜΗΤΙΚΟΥ ΤΟΜΟΥ

Δημοσθένης Δασκαλάκης, Καθηγητής ΕΚΠΑ

Αντώνιος Χουρδάκης, Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης

Χαράλαμπος Μπαμπούνης, Αναπλ. Καθηγητής ΕΚΠΑ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Χαράλαμπος Μπαμπούνης, Αναπλ. Καθηγητής ΕΚΠΑ

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Ελένη Πάστρα

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Δημήτριος Στεβής

ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Εκτυπωτικό Κέντρο Πανεπιστημίου Αθηνών

ISBN 978-960-466-069-8

Ο ΣΟΛΩΜΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΤΩΝ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

Νικόλαος Κ. Κουρκουμέλης

Από τις δυναμικότερες στιγμές του Σολωμικού έργου η αποστροφή «μήγαρις ἔχω ἄλλο στό νοῦ μου πάρεξ ἐλευθερία καί γλῶσσα»¹, που πλέον κοσμεί τη βάση του αγάλματός του στο σχολείο Σαχέτι του Γιοχάνεσμπουργκ της Νότιας Αφρικής², αποτελεί συγχρόνως και σημαντικότερο μέρος του πλαισίου στο οποίο κινήθηκε ο Ελληνικός Κόσμος το ταραγμένο από τις επαναστάσεις, τους ναπολεόντειους πολέμους, την Ιερά Συμμαχία και τις μυστικές εταιρίες, πρώτο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα.

Ενώ όμως το κεφάλαιο της *Ελευθερίας* παρουσιάζει καθολικότητα ως προς την αποδοχή της από τον ελληνικό πληθυσμό, αφενός με το συμπαγές της οργάνωσης και τη μαζικότητα της συμμετοχής του στη Φιλική Εταιρία, αφετέρου με το ανυπότακτο πνεύμα που τον κατείχε και εκφράστηκε με τις θυσίες που υπέμεινε στην Ελληνική Επανάσταση, το κεφάλαιο της *Γλώσσας* παρουσιάζει διαφοροποιήσεις³.

Αυτό οφείλεται κυρίως στην πολιτική διχοτόμηση της ελληνικής περιοχής και του πληθυσμού και στη διαφορετική αντιμετώπιση της ελληνικής εκπαίδευσης από τις κατά τόπους διοικήσεις. Στην Τουρκοκρατούμενη περιοχή ήταν για το Κράτος περιττή και γι' αυτό αφημένη στις πρωτοβουλίες των Κοινοτήτων και της Εκκλησίας, ενώ στην πατρίδα του Σολωμού Ζάκυνθο (και στα άλλα νησιά του Ιονίου Πελάγους, που παρέμειναν στο χριστιανικό δυτικό κόσμο, προστατευμένα από διαδοχικές ευρωπαϊκές διοικήσεις) ήταν οργανωμένη από την τοπική και ελεγχόμενη από την κεντρική διοίκηση. Βεβαίως και στις δύο περιπτώσεις κοινή βάση αναφοράς υπήρξε η γλώσσα της Εκκλησίας (η οποία μάλιστα παραδοσιακά παρείχε εκτός του προσωπικού και μέρος των εκπαιδευτικών βοηθημάτων), ενώ κοινή επιδίωξη για μια λόγια και «αποκατεστημένη» από τις προσμείξεις ελληνική γλώσσα, συνιστούσε το παράδειγμα του απόδημου Έλληνα Αδαμάντιου Κοραή⁴.

Από διαφορετικούς λοιπόν πολιτικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες επηρεαζόμενη η ελληνική γλώσσα των δύο περιοχών, εξελίχθηκε διαφορετικά, δημιουργώντας τοπικά γλωσσικά ιδιώματα, τα οποία, καθώς οι γλώσσες πίεσεως, που χρησιμοποιούσε η κάθε διοίκηση ήταν διαφορετικές (τουρκική και αλβανική στη μία περίπτωση, λατινική-ιταλική, γαλλική ή αγγλική στην άλλη), ευνοήθηκαν φαινόμενα διγλωσσίας.

---

¹ «Εκατάλαβα· θέλεις νά όμιλήσουμε γιά τή γλῶσσα· μήγαρις ἔχω ἄλλο στό νοῦ μου πάρεξ ἐλευθερία καί γλῶσσα;». «Διάλογος» εἰς *Διονυσίου Σολωμοῦ Ἀπαντα. Ποιήματα καί Πεζά*, Προλεγόμενα Μαρίνου Σιγούρου, Ο.Ε.Σ.Β., Αθήναι 1957, σ. 446.

² Έργο Διονυσίου Πάλλα. Πρβλ. *Φως που πατεί χαρούμενο τον Άδη και το Χάρο*, Δήμος Ζακυνθίων 2006 (επετειακή έκδοση).

³ Εάν βεβαίως δεχθούμε τη συμμετοχή στα γεγονότα της Ορθόδοξης Εκκλησίας, ως περιεχόμενο μέρος της πρώτης με το σχήμα των θρησκευτικών ελευθεριών.

⁴ Περισ. βλ. Ευαγγελίδη Τρ., *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας. Ελληνικά σχολεία από της Αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου*, Αθήναι 1936. Κουρκουμέλη Ν. Κ., *Η εκπαίδευση στην Κέρκυρα κατά τη διάρκεια της βρετανικής προστασίας (1816-1864)*, Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, Αθήνα 2002. Του ίδιου, «Εκπαιδευτικά της νήσου Ζακύνθου, α' μέρος 1800-1836», *Δωδώνη: Ιστορία και Αρχαιολογία Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Αρ. ΛΔ'* (2005), σ. 107-163, «β' μέρος 1836-1864», *ΛΕ'* (2006), σ. 179-233.

Όμως σε κάθε περίπτωση το γλωσσικό αισθητήριο παρέμενε αναλλοίωτα ελληνικό, με αποτέλεσμα σε ολόκληρη την περιοχή να χρησιμοποιείται ως γλώσσα βάσης η ελληνική (με ιδιωτισμούς και ξενισμούς), αλλά πάντα με ελληνικούς συντακτικούς κανόνες. Όπως ο ίδιος ο Σολωμός διαπιστώνει στον «Διάλογο», χωρίς να εμποδιστεί ποτέ η συνεννόηση μεταξύ των κατοίκων διάφορων ελληνικών περιοχών, γεγονός που αντίστοιχα δε συνέβαινε στις ιταλικές⁵.

Ειδικότερα στη Ζάκυνθο, όπου εγκαταστάθηκαν χιλιάδες πρόσφυγες από τις σταδιακά εγκαταλειφθείσες από τους Βενετούς ελληνικές περιοχές, που κατέλαβαν οι Οθωμανοί (Νησιά του Αιγαίου, Κύπρος, Κρήτη, Εύβοια, Στερεά, Πελοπόννησος), η ελληνική γλώσσα κυριαρχούσε απολύτως στην ύπαιθρο και στη θρησκευτική, κοινωνική και οικονομική ζωή της πόλης. Τα ιταλικά και τα λατινικά (κι αργότερα τα γαλλικά και τα αγγλικά), που χρησιμοποιούσε η Διοίκηση και η υπαλληλία της (ντόπια και ξένη), περιορίστηκαν σε ένα συγκεκριμένο υπεραστικό, πολιτικό και κοινωνικό χώρο και δεν μπόρεσαν ποτέ να εμβολίσουν τις μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες των αστών, των εργατών και των χωρικών. Αποτέλεσμα ήταν οι διαταγές της διοικήσεως να μεταφέρονται δίγλωσσες ή μεταφρασμένες και οι συμβολαιογραφικές πράξεις να συντάσσονται από τους νοταρίους στη συντριπτική τους πλειοψηφία ελληνικά, καταρρίπτοντας με αυτό τον τρόπο τους φόβους του Κοραή για τη συνέχεια της ελληνικής γλώσσας στα Ιόνια νησιά, εάν συνεχιζόταν η ξενική κατοχή για άλλα εκατό χρόνια⁶.

Από τη γέννησή του ως τα μέσα Ιουνίου του 1808, που οι επίτροποί του έστειλαν το Σολωμό για σπουδές στην Ιταλία (και για να αποκοπεί παράλληλα ο νεαρός κόντες από το λαϊκό περιβάλλον του δεύτερου γάμου της μητέρας του, που όμως ήταν αποκλειστικά ελληνόφωνο), η εκπαίδευση στη Ζάκυνθο ήταν οργανωμένη κατά τον βυζαντινό-βενετικό τρόπο: υπήρχαν δηλαδή οικοδιδάσκαλοι, ιδιωτικά σχολεία και ένα «κοινοτικό» εκπαιδευτήριο για τα λατινικά, τα ιταλικά και τα αρχαία ελληνικά, που σκοπό είχε να προετοιμάζει τα υποψήφια μέλη του συμβουλίου των ευγενών για τα καθήκοντά τους ή για ανώτερες σπουδές στο εξωτερικό (συνήθως στην Ιταλία). Οι διδάσκαλοι και κάποιες διδασκάλισσες (συνήθως σύζυγοι ή κόρες ιερέων) ήταν διάφορων προελεύσεων, ποιότητων και ηλικιών, ανάμεσά τους και μερικοί εξαιρετικά ικανοί, όπως ο Αντώνιος Μαρτελάος, ο Αναστάσιος Καραβίας, ο Νικόλαος Κασιμάτης από τους Έλληνες και οι αβάρδες Τζαν Μπατίστα Μορατέλλι και Σάντο Ρότσι από τους Λατίνους, για να περιοριστούμε σε εκείνους που διάφοροι βιογράφοι τους έχουν συνδέσει με το Σολωμό⁷⁻⁸. Μετά την ίδρυση όμως της Επτανήσου Πολιτείας (Repubblica Settinsulare 1800-1807) οργανώθηκε δημόσιο σχολείο, η «Δημόσια Σχολή Ζακύνθου», η οποία πρωτολειτούργησε στις 7 Μαΐου 1806, με έξοδα της τοπικής διοίκησης, σε δημόσιο κτήριο στην πόλη και με

⁵ «Διάλογος», όπ. π. σ. 458, «... (ποιητής): τί διαφορές είναι τούτες; Δέν ακούομασθε ανάμεσό μας; ἄφησε νά τό λέγουν οἱ Ἰταλοί, οἱ ὅποιοι ἄληθινά δέν ἀκούονται».

⁶ Δαμαλά Ν. Μ., *Επιστολαί Αδαμαντίου Κοραή*, Αθήνα 1884, τ. Α', σ. 973.

⁷ Καββαδία Σ. Α., *Η λαϊκή ζωή και γλώσσα στο ελληνόγλωσσο έργο του Διονυσίου Σολωμού*, Περίπλους, Αθήνα 1987. Βελουδή Γ., «Της γλώσσης μας τα κάλλη. Για τη γλώσσα του Σολωμού», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Διονυσίου Σολωμού (1798-1857)*, Πανεπιστήμιο Αθηνών 7-10 Οκτωβρίου 1998, Έκδοση του Συλλόγου «Οι φίλοι του Μουσείου Σολωμού και Επιφανών Ζακυνθίων», Αθήνα 2003, σ. 4-78. Βίτσου Δ., «Ο καθημερινός Σολωμός», *Πρακτικά όπ. π.*, σ. 79-88. Λούντζης Ν., «Διονύσιος Σολωμός - Ο κύκλος της Ζακύνθου», *Ευθύς εγέμισε άνθη*, Περιφέρεια Ιονίων Νήσων, Ιατροχειρουργική Εταιρεία Κερκύρας, Πόρφυρας, Κέρκυρα 2001, σ. 38-43.

⁸ Πρβλ. Διονυσίου Σολωμού: *Τα ευρισκόμενα*. Προλεγόμενα Ιακώβου Πολυλά, Εκδίδονται δαπάνη Αντωνίου Τερζάκη εν Κερκύρα, Τυπογραφείον Ερμής Αντωνίου Τερζάκη, 1859. Διονυσίου Σολωμού: *Απαντα*, ήτοι τα μέχρι σημερον εκδοθέντα μετά προσθήκης πλείστων ανεκδότων, προλεγόμενων και σημειώσεων, εκδιδόμενα υπό Σεργίου Χ. Ραφτάνη εν Ζακύνθω, Προλεγόμενα Σπυριδώνος Δε Βιάζη, Τυπογραφείον «Ο Παρνασσός» Σ. Χ. Ραφτάνη, 1880. Σιγούρου Μ., *Απαντα*, ό.π. π.

δημόσιους διδασκάλους επιλεγμένους με διαγωνισμό. Η φοίτηση ήταν τριετής με προαγωγικές και απολυτήριες εξετάσεις και βραβεία για μαθητές και διδασκάλους.

Στη σχολή αυτή φοίτησε δύο χρονιές και ο Σολωμός (το 1807 και το 1808, οπότε τον ακολούθησε στο σχολείο και ο νεότερος αδελφός του Δημήτριος στην τάξη της ελληνικής γραφής και ανάγνωσης από το Ψαλτήρι).

Ο Ποιητής παρακολούθησε μαθήματα: *Λατινικών, Ιταλικών και Νέων Ελληνικών* στην τάξη του Carlo Moretti με «έπαρκή πρόοδο, αλλά διαγωγή άλλοιωμένη». *Λατινικών και Ιταλικών* στην τάξη του Ignazio Palmidessa με «ἐπιμέλεια καὶ διαγωγή ὄχι ἄριστη, ἀλλὰ με τακτική φοίτηση» και *Καλλιγραφίας* στην τάξη του Salvatore La Rosa «χωρίς ἐπιμέλεια, ἀλλὰ μέ τακτική φοίτηση», που όμως μεταμορφώνεται όταν ο διδάσκαλος αντικαθίσταται το Νοέμβριο του 1807, από τον Διονύσιο Ροΐδη, σε «καλή ἐπίδοση, ἐξαίρετη διαγωγή και ἀξιέπαινη φοίτηση».

Στο Επτανησιακό Κράτος, που η ίδρυσή του χαιρετίστηκε από τον πρώτο αιρετό ηγεμόνα του Σπυριδώνα Γεώργιο κόμη Θεοτόκη με τα λόγια: «Τό ἔθνος μας πού ἀναγεννήθηκε, ἀπόκτησε ὄνομα Ἑλληνικό, πατρίδα Ἑλληνική και ἐλευθερία Ἑλληνική»¹⁰, η γλώσσα θεωρήθηκε ως ουσιώδες συστατικό της εθνικής αυτογνωσίας του ελληνικού πληθυσμού και ως απαραίτητη προϋπόθεση για την ολοκλήρωση της πολιτικής του ελευθερίας, γι' αυτό και χρησιμοποιήθηκε κάθε πολιτικό μέσο πίεσης, προς τις προστατεύουσες δυνάμεις, για την καθιέρωσή της ως επίσημης γλώσσας του Κράτους, με αποτέλεσμα αυτό να καθοριστεί με το άρθρο 211 του Συντάγματος του 1803¹¹.

Το ίδιο άρθρο καθόριζε επίσης ότι από το 1810 κανείς δε θα μπορούσε να αναλάβει δημόσιο αξίωμα χωρίς να γνωρίζει να διαβάσει και να γράφει νέα ελληνικά, τα οποία από το 1820 θα ήταν η μόνη γλώσσα της διοίκησης.

Η πλειοψηφία των μελών της Επτανησιακής διοίκησης (Γεώργιος κόμης Μοτσενίγος, Σπυριδών Γεώργιος κόμης Θεοτόκης, Αντώνιος κόμης Κομούτος, Ιωάννης κόμης Καποδίστριας, Διονύσιος κόμης δε Ρώμας κ.ά.) πίστευε ακόμη ότι η λύση του γλωσσικού προβλήματος έπρεπε να δοθεί με δημόσια εκπαίδευση, η οποία θα είχε ως κύριο αντικείμενό της τη διδασκαλία των νέων ελληνικών¹². Με αυτή την άποψη συμφωνούσαν και οι λόγιοι οι ασχολούμενοι με την εκπαίδευση (Ανδρέας Ίδρωμένος, Χριστόφορος Περραιβός, Ανδρέας Μουστοξυδης, Στυλιανός Δώριας Προσαλέντης, Εμμανουήλ Θεοτόκης, ο οποίος μάλιστα αργότερα ίδρυσε στην Κέρκυρα την «Εταιρία προς προαγωγήν της Ελληνικής γλώσσας εις την Επτάνησον» κ.ά.), με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν προϋποθέσεις ανάπτυξης των νέων ελληνικών και να πραγματοποιηθεί μεταστροφή των αντιλήψεων των ιταλοσπουδασμένων θαυμαστών της γλώσσας του Δάντη, που θεωρούσαν τα ελληνικά ως γλώσσα χωρίς ιδιαίτερες επιστημονικές και φιλολογικές δυνατότητες¹³. Είναι χαρακτηριστικό το απόσπασμα του Χιώτη για τα μαθήματα του Θεοδοσίου Δημάδη στη «Δημόσια Σχολή Ζακύνθου»: «...ἐδίδασκεν

⁹ Παγκράτη Π., «Στοιχεία για την προ-ιταλική παιδεία του Σολωμού», (πρόδρομη ανακοίνωση), *Πόρφυρας*, Αφιέρωμα στον Διονύσιο Σολωμό, τευχ. 95-96 Ιουλ.-Σεπτ. 2000, σ. 68-98. Πρβλ. Αρχαία Νομού Κερκύρας / Αρχαίο Ιονίου Γερουσίας / Αυτοκρατορικοί Γάλλοι, τ. 592-594.

¹⁰ Κουρκουμέλη Ν. Κ., «Ο Αντώνιος κόμης Κομούτος. Ελληνομαθής Ηγεμών της Επτανήσου Πολιτείας», *Ζάκυνθος*, Λογοτεχνικό Ιστορικό και Λαογραφικό Ημερολόγιο 2001, σ. 229-234 (βλ. σημ. 7).

¹¹ *Κατάστασις της Επτανήσου Πολιτείας*. Εν Κερκύρα τη κδ' Νοεμβρίου του αωγ', Εν Τριεστίω 1804. *Costituzione della Repubblica, Corfù* 24 Novembre 1803.

¹² Κατά τον Ερμάννο Λούντζη οι νομοθέτες αυτοί «... ἐπιθυμοῦσαν να προβάλλουν τό ἀποτύπωμα τῆς ἀνορθωμένης Ἑλλάδος», εις Λούντζη Ερμ., *Ἐπτάνησος Πολιτεία*, μτφρ. Αβιγαῖλ Λούντζη-Νικοκάβουρα, Κέρκυρα 1968, σ. 141.

¹³ Πρβλ. Ρωμανού Ι., «Ἀνδρέας Ίδρωμένος», *Κερκυραϊκά Χρονικά* 7 (1959), σ. 347-360, τον εναρκτήριο λόγο του εις τα εγκαίνια του «προσωρινού σχολείου της μονής Τενέδου στην Κέρκυρα». Βλ. Κουρκουμέλη Ν. Κ., *Η εκπαίδευση*, ό.π., σ. 67 επ.

άπλοελληνιστί- ἐξεπλάγησαν δέ οἱ τότε φιλογράμματοι πῶς ἡδύναντο νά παραδίδωνται ἐπιστῆμαι ἐν ἀπλοελληνικῇ γλώσσῃ ἀκαλλιεργήτῳ ἕως τότε ...».¹⁴

Με αυτούς τους μηχανισμούς να προωθούν τα νέα ελληνικά στην Επτάνησο, ο καθορισμός με το άρθρο 4 του Συντάγματος του 1817 του βρετανικού προτεκτοράτου «Ενωμένα Κράτη των Ιονίων Νήσων – United States of the Ionian Islands» (1815-1864), που αντικατέστησε την Επτάνησο Πολιτεία υπήρξε υποχρεωτικός, όπως υπήρξε και υποχρεωτική η αναστολή ισχύος του από τον πρώτο Λόρδο Υπάτο Αρμοστή Μαίτλαντ (Lord High Commissioner Sir Th. Maitland), ώστε να μπορέσει να εφαρμόσει την πολιτική του Υπουργείου Αποικιών, την οποία ευνοούσε η ύπαρξη ξένης και αλλόγλωσσης από τον πληθυσμό υπαλληλίας¹⁵.

Αυτό ήταν το πρώτο από τα μεγάλα προβλήματα Ελευθερίας που αντιμετώπισε ο Σολωμός επιστρέφοντας στη Ζάκυνθο το 1818 από την Ιταλία (τα άλλα: η πώληση της Πάργας στον Αλή Πασά των Ιωαννίνων, το ανελεύθερο αποικιακό χαρακτήρα Σύνταγμα, η αυταρχική διοίκηση του Μαίτλαντ, η απαγόρευση ακόμη και των εκδηλώσεων συμπαράστασης στους επαναστάτες). Όμως όλοι εκείνοι που είχαν μεγαλώσει και εκπαιδευτεί την εικοσαετία που πέρασε, είχαν δημιουργήσει στη Ζάκυνθο μια λόγια πρωτοπορία, η οποία τον υποδέχθηκε θερμά και τον ευαισθητοποίησε στα προβλήματα και το κυριότερο: καθώς ήταν συσπειρωμένη γύρω από τις δύο κυρίαρχες αυτή την εποχή μυστικές εταιρίες (τον Ελευθεροτεκτονισμό και τη Φιλική Εταιρεία) του άνοιξε νέους ορίζοντες. Διακρίνοντας πρώτοι το ταλέντο και τη μοναδικότητά του ενίσχυσαν και επικρότησαν τις προσπάθειές του να ξαναγράψει στα ελληνικά. Γράφει χαρακτηριστικά ο Λουδοβίκος Στράνης γι' αυτόν στον Ούγκο Νικόλαο Φώσκο (15 Ιανουαρίου 1822): «...κάνει ὅ,τι μπορεῖ γιὰ νά διαπλάσῃ τή νεοελληνικὴ γλῶσσα καὶ τὴν ἐργασία του αὐτὴ περιμένουν μὲ ἀνυπόμονη λαχτὰ ὅλοι ἐκεῖνοι πού ἀγαποῦν τὴν ἐθνικὴ τιμὴ...»¹⁶.

Το έργο της τοπικής λόγιας κοινωνίας έρχεται να ολοκληρώσει ο Σπυρίδων Τρικούπης με την προτροπή του να ξεδιπλώσει το ταλέντο του προς όφελος του αγωνιζόμενου έθνους: «Ἡ Ἑλλάδα χρειάζεται ἕναν ποιητὴ»¹⁷.

Μετά από αυτά, το 1823, ο Σολωμός ολοκλήρωσε τον «Ὕμνον εἰς τὴν Ἐλευθερίαν» και την ωδή «Εἰς Μάρκον Μπότσαρη» και κατέγραψε τις απόψεις του για τη γλώσσα στον «Διάλογο».

Αργότερα (1828) στο λόγιο περιβάλλον της Κέρκυρας, όπου εντάχθηκε και σύντομα κυριάρχησε δημιουργώντας κύκλο θαυμαστών και μιμητών, η δυναμική για τη μοναδικότητα, την πλαστικότητα και την αναγκαιότητα της ελληνικής γλώσσας που είχαν αναπτύξει ο Γκίλφορντ και οι καθηγητές της Ιονίου Ακαδημίας, λειτούργησε αμφίδρομα έχοντάς τον ως μεγάλο παράδειγμα και ταυτόχρονα ως αποδέκτη των ανησυχιών και πρωτοβουλιών τους. Στην Κέρκυρα η πνευματική ζωή ήταν ηλεκτρισμένη από άλλες συνθήκες, αλλά και εξαιτίας του γλωσσικού, αφού εκεί, στην πρωτεύουσα του Κράτους διέμεναν οι σημαντικότεροι αντιρρητές της εφαρμογής της, οι οποίοι συνάμα ήταν ισχυρότατοι πολιτικά. Βέβαια οι υπερασπιστές της είχαν επιτύχει σημαντικά βήματα, ήδη στην Κυβερνητική Εφημερίδα (3/15 Μαΐου 1824)¹⁸ είχε δημοσιευτεί η είδηση ότι «η νέα ελληνική γλώσσα, ωραία και γνήσια κόρη μιας ασύγκριτης μητέρας είναι το μόνο μέσο με το οποίο γίνονται τα μαθήματα από το Ιόνιο

¹⁴ Χιώτη Π., *Ιστορικά απομνημονεύματα Επτανήσου*, τ. 6^{ος} περιέχων την ηθικήν κατάστασιν από βενετοκρατίας μέχρι των ημερών ημών, Ζάκυνθος 1887^α, σ. 227-228.

¹⁵ *Πολίτευμα των Ενωμένων Επαρχιών των Ιονικών Νήσων ...εκ του Αγγλικού εις το Νεοελληνικόν ιδίωμα παρά Π. Πετρίδου ...*, Κέρκυρα 1818. *Σύνταγμα του Ιονίου Κράτους του 1817 ως νυν υπάρχει μεταρρυθμισμένον μεταφρασθέν εκ του ιταλικού (παρά Μιχαήλ Στ. Ιδρωμένου)*, Εν Κερκύρα 1855.

¹⁶ Σιγούρου Μ., *Απαντα*, όπ. π., σ. 36, σημ. 1.

¹⁷ Σιγούρου Μ., *Απαντα*, όπ. π., σ. 36.

¹⁸ *Gazzetta Degli Stati Uniti Delle Isole Ionie*, αρ. 333 της 3/15 Μαΐου 1824.

Πανεπιστήμιο», ενώ λίγες ημέρες αργότερα στα εγκαίνια του πανεπιστημίου (3/15 Ιουνίου 1824) ο Χριστόφορος Φιλητάς είχε ανακοινώσει ότι: «ἤδη ἡ προγονικὴ μας γλῶσσα λησμονημένη σχεδὸν ἀπὸ αἰώνας ἔρχεται νὰ καταδείχνει τὴν μαγικὴ τῆς καλλονῆς»¹⁹. Ἰσχυρὸς παράγων ἐπίσης ἦταν τὸ ὅτι τὰ ἐλληνικὰ χρησιμοποιούνταν στὴν κατώτερη καὶ μέση ἐκπαίδευση. Τέλος με τὸ υπόμνημά του τῆς 28^{ης} Φεβρουαρίου 1827 (ν.η.) πρὸς τὴ Γερουσία ὁ Γκίλφορντ εἶχε υπερασπιστεῖ τὰ νέα ἐλληνικὰ καὶ τὴν ἀνάγκη χρησιμοποίησής τους καὶ στὸ Πανεπιστήμιο (ἀφ’ οὗ τὰ χρησιμοποιοῦσαν ἐξ ἀρχῆς οἱ ἄλλες βαθμίδες) συγκρίνοντάς τα με τὶς ἄλλες ευρωπαϊκὲς γλώσσες καὶ ἐντάσσοντάς τα στὴ γλωσσικὴ πραγματικότητα τῶν νησιῶν²⁰. Γι’ αὐτὲς τὶς ἀπόψεις του εἶχε ἐνισχυθεῖ ἀπὸ ἐιδικούς. Γράφει σχετικὰ στὸν Σπυρίδωνα Τρικούπη (1826): «Ὁ Κάλβος εἶναι ἐδῶ καὶ λέει ὅτι οἱ σπουδαστὲς μας μιλοῦν τὰ καλλίτερα Ἑλληνικὰ»²¹.

Σε αὐτὸ τὸ γλωσσικὸ περιβάλλον γράφτηκαν τὸ «Εἰς μοναχὴν», «Ἡ γυναῖκα τῆς Ζάκυθος» (1829), «Ὁ Κρητικὸς», «Ἡ φαρμακωμένη στὸν Ἄϊδη» (1834), ξαναδουλεύτηκε ὁ «Λάμπρος» ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν «Ἰόνιο Ἀνθολογία» ποὺ ἐξέδιδε οὐμάδα λογίων, ὕστερα ἀπὸ παραίνεση τοῦ φιλέλληνα ἀρμολογιστῆ Νιούτζεντ (1834) καὶ ἀκολούθησαν «Τὸ Γ' Σχεδιάσμα τῶν Ἑλευθέρων Πολιορκημένων» (1844) καὶ ὁ «Πόρφυρας» (1847).

Ὁ Σολωμός, στὴ γόνιμη περίοδο τῆς παραμονῆς του στὴν Κέρκυρα, ἐζήσε ἀπὸ κοντὰ τοὺς ἀγῶνες τῶν Ἑπτανησίων γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς γλώσσας τους. Με αὐτοὺς ἐπέβαλαν σειρὰ νομοθετημάτων (ΚΓ' Πράξη Δ' Γερουσίας 1833, ΝΖ' Πράξη Ε' Γερουσίας 1836, ΟΣΤ' Πράξη Η' Γερουσίας 1849)²² με τὰ ὁποῖα σταδιακὰ καθιερώθηκαν ὡς ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ Ἰονίου Κράτους τὰ νέα ἐλληνικὰ. Ὅταν μάλιστα τὸ προτεκτοράτο προσπάθησε νὰ ἐπιτύχει ἀναβλητικὴ προθεσμία, εἰσέπραξε τὴ δήλωση τοῦ βουλευτοῦ Γεωργίου Τυπάλδου Ἰακωβάτου: «παρ' ἡμῖν λαλεῖται ἡ καθαρωτέρα διάλεκτος ὅλης τῆς Ἑλλάδος, ἡ προθεσμία εἶναι ἀδικοιολόγητος» (13/25 Μαΐου 1850, ΑΒ' Συνεδρίαση)²³.

Ὅταν στὶς 9/21 Φεβρουαρίου 1857 πέθανε ὁ Σολωμός, ἡ νέα ἐλληνικὴ γλῶσσα τῶν Ἰονίων ἦταν πλέον πολιτικὰ ἀποκαταστημένη, παραγωγικὴ φιλολογικὰ καὶ ἐτοιμὴ νὰ υλοποιήσει τὶς μεγάλες προσδοκίες του²⁴. Ἡ Ἑπτανησιακὴ κοινωνία ἦταν ἐπίσης ἐτοιμὴ γιὰ τὴν πολιτικὴ τῆς ἀποκατάσταση με τὴν πολυπόθητὴ Ἑνωση με τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος, ἔχοντας πληρῶσει τὸ τίμημα τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῆς Παιδείας. Ἐνας μόνον παράγων παρέμενε σὲ ἐκκρεμότητα: καιροφυλακτώντας δὲν εἶχε πει ἀκόμη τὸν τελευταῖο του λόγο ὁ σοφολογιώτατος τοῦ Διαλόγου, ποὺ εἶχε ἐπιβάλει τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὴ γλῶσσα στὸ ἐλεῦθερο Ἑλληνικὸ Κράτος²⁵.

¹⁹ Gazzetta, ὅπ. π., ἀρ. 153 τῆς 3/15 Ἰουνίου 1824 στα ἐλληνικὰ (ἀνατύπωση, 1919).

²⁰ Ἀρχεῖο Νομοῦ Κερκύρας / Ἀρχεῖο Ἰονίου Γερουσίας / Ἐκπαιδευτικὰ φακ. 279 (17 Φεβρουαρίου 1827 ν.η.) Guilford πρὸς Craufurd. Πρβλ. Σολδάτου Κ., «Ἡ Ἐθνικὴ γλῶσσα εἰς τὴν Ἑπτάνησον, με μίαν ἀνέκδοτον ἐκθεσιν τοῦ Λόρδου Γκίλφορντ περὶ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας εἰς τὸ Ἰόνιον Πανεπιστήμιον», Β' Πανιόνιον Συνέδριον, Πρακτικά - Ἀνακοινώσεις, *Κερκυραϊκὰ Χρονικά* 13 (1967), σ. 84-104. Χυτήρης Γερ., «Παρακαλύψεις καὶ ἀντιτάξεις, οἱ δύσκολες στιγμὲς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κερκύρας», *Δελτίον Ἀναγνωστικῆς Εταιρίας Κερκύρας* 7 (1970), σ. 91-107.

²¹ Κουρκουμέλη Ν. Κ., *Νεότερα Καλβικά*, Ἐκδόσεις Περίπλους, Αθήνα 1999, σ. 47, σημ. 90.

²² ΚΓ' Πράξη Δ' Γερουσίας (1833). Βλ. ἐπ. Gazzetta, ὅπ. π., ἀρ. 115 τῆς 25 Φεβρ. 1833 καὶ Gazzetta Straordinaria 7 Marzo 1833. ΝΖ' Πράξη Ε' Γερουσίας (11/13 Ἰανουαρίου 1836). ΟΣΤ' Πράξη Η' Γερουσίας (21 Μαΐου -2 Ἰουνίου 1849). Βλ. *Ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα εἰς τὴν Ἑπτάνησον*, Τυπογραφεῖον Ερμῆς, Κέρκυρα 1849.

²³ Πρακτικά Θ' Ἰονικοῦ Κοινοβουλίου, ΑΒ' Συνεδρίαση 13/25 Μαΐου 1850, σ. 355.

²⁴ Λεοντοίνης Γ., «Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ βρετανικὴ πολιτικὴ στὰ Ἑπτάνησα», *Ζητήματα Ἑπτανησιακῆς κοινωνικῆς ἱστορίας* Αφοί Τολιδη, Αθήνα 1991, σ. 559-583.

²⁵ Γιὰ τὴν ἀρνητικὴ - ἀπορριπτικὴ στάση τῶν Ἀθηναίων καὶ Φαναριωτῶν λογίων βλ. Βελουδῆ Γ., «Τῆς γλώσσας», ὅπ. π., σ. 54. Τοῦ ἴδιου, «Ὁ Σολωμός τῶν Ἑλλήνων», *Τὸ Βῆμα* 11 Ἰαν. 1998, *Νέες Ἐποχές* σ. 10 (42), 11 (43).

Κέρκυρα, Η Βασιλική οδός cι 1840 , Λιθογραφία Th. Muller (συλλογή ΝΚΚ).

Nikolaos Kourkouvelis

DIONYSIOS SOLOMOS AND THE GREEK LANGUAGE IN THE IONIAN ISLANDS

Abstract

With this forceful statement, Dionysios Solomos defines a significant part of the framework within which Greek World developed in the 19th Century. However whilst “Freedom” was a concept universally accepted by the people of Greece, acceptance of “Language” varied, both due to the political division of the Greek area and its populace as well as due to different ways and methods applied by local administration in respect to education. In fact in the areas under Ottoman occupation, this was left to the initiative of the Municipalities and the Church, while in Zante (Zakynthos), Solomo’s home, and the other islands of the Ionian sea, education was organized locally and supervised by the Central administration. In both cases, a common factor of reference was the Language used by the Church. On the other hand, how to create a literate greek language, cleansed from foreign impurities, in accordance to the teachings Adamantios Corais constituted a uniform objective in both cases. Influenced by different political, social and economic factors, the local greek of the respective areas developed in diversified idioms allowing for the parallel use of two languages. In any event the prevailing language sense always remained purely Greek. In Zante in particular, the language used by foreign administration and bureaucracy (Italian, Latin, French, Russian and English) had little impact and influence on the large bodies of citizens, workers or peasants and was restricted to the social circle that partook in the administration. Following the formation of the first Hellenic State, that of the Repubblica Settisulare-Επτάνησος Πολιτεία , language was deemed to be essential to national self determination as well as a condition “sine qua non” towards fulfillment of political freedom. Every possible means towards establishing greek as the formal state language was used. The Constitution of 1803 ruled that as from 1810 no Public Office could be held by a person not literate in Greek and that Greek would be the sole official language by 1820. The Constitution of 1817 the Ionian State, protected by Great

Britain (United States of the Ionian Islands-Ιόνιον Κράτος), treated Greek Language in an identical manner. Due however to interventions by the protectorate and its bureaucracy, such constitutional rules were applied in stages and slowly and it was only by 1850 that these were fulfilled, indeed after long parliamentary struggles. Solomos was a student of the "Zante Public School" for two years (1807-1808). Up to his departure to Italy, he lived in a completely Greek speaking environment. It was during the fertile years of his stay in Corfu that he closely experienced the struggle for the prevalence of the Greek Language and it was then that he was able to form a total outlook on the language. When he died on 9/21 February 1857, the Greek Language of the Ionians was politically established, literary developed and ready to fulfill his own expectations. The Island's Greek Society, was by now, more than ready for establishing anew its national goal of Union (to Greece). What was indeed the meaning of "Greek" as contemporary language was yet to be redefined according to the views already accepted by mainland Greece and set out by the "Wise Man"(σοφολογιώτατος) in Solomos' "Dialogue"(Διάλογος) written prophetically years earlier.

ISBN: 978-960-466-069-8

